

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**TARİH
TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
UYGARLIKLER**

Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY

**2009
ANKARA**

2.2. Uygarlıklar

2.2.1. Hititler

Anahtar Kelimeler: Hititler

Proto-Hitit olarak da nitelendirilen Hattiler'den sonra Anadolu'ya yeni bir akın oldu. Bu yeni gelen kavim Kızılırmak'ın kavisi içine yerleşti (M.Ö. 2000). Bunlar birçok prenslikler kurdular. Bu kavme tarihte "Hititler" adı verilmiştir. Hititler'in tarihi iki kısma ayrılır:

a. Eski imparatorluk,

b. Yeni imparatorluk.

a. Eski İmparatorluk

Naşas şehri prensinin oğlu "Annitaş" M.Ö. 1900 yılında bütün prensliklere hâkim olarak ilk defa Hitit birliğini kurmaya muvaffak oldu. Bu Hititler Naşas dili konuşmakta idiler.

Annitaş'tan sonra bu devletin en ünlü hükümdarı "Labarnaş" idi. Labarnaş adı Hititler'de daha sonra "Büyük Hükümdar" unvanı olarak kullanılmıştır. Bu hükümdar zamanında devlet bir imparatorluk hâline geldi.

Labarbaş Kapadokya bölgesi aldıktan sonra Toroslar'ı da istilâ etti. Batı Anadolu'daki Lüvililer'in de üzerine bir sefer açtı. Labarnaş'tan sonra hükümdar olan "Hattuşil I" zamanında Hititler'in siyasi nüfuzları Suriye'ye kadar uzandı.

Eski Hitit İmparatorluğu en yüksek devrine "Murşil I" zamanında ulaşmıştır. Birinci Murşil hükümet merkezini "Hattuşaş-Boğazköy"e nakletti. Bu devirde Hattiler'le Hititler tamamen kaynaştılar (M.Ö. 1810). Birinci Murşil Halep şehrini istilâ ederek burada bulunan prensliği kaldırdı. Kargamış Hititler'in topraklarına katıldı. Bundan sonra Brinci Murşil ordusuyla Babil üzerine yürüyerek bu şehri de yağma etti (M.Ö. 1800). Ancak daha sonra Birinci Murşil âsilzadeler tarafından öldürülüdü. Bunun neticesi olarak iç karışıklıklar çıktı. Hitit Devleti bir asır kadar entrikalar ve ihtaralar yüzünden zayıf düştü. Birçok bölgeler Hititler'in elinden çıktı. Bu karışıklık "Telepunuş" zamanına kadar sürdü. Bu hükümdar iç mücadelelere son verdi. Bir de kanun yaptı. Fakat yine iç karışıklıklar devam etti. Hitit tarihi iki asır kadar sönükle geçti. Bu zaman Hurriler'in egemenliğine geçikleri tahmin edilmektedir.

b. Yeni İmparatorluk

İki asır durgunluktan sonra Hititler'in tekrar birliklerini kurdukları görülmektedir. M.Ö. 1450 tarihinde "Tudhaliya II" adlı bir hükümdar yeni hükümdarlığı kurmaya muvaffak oldu. Bu hükümdar Mitanniler'in üzerine yürüyerek Halep'i tekrar aldı. Bundan sonra "Hatusil II" Suriye'de birtakım yerler ele geçirdi. Ancak yine iç karışıklıklar çıktı. Bu defa Hititler'in başına "Unutulmaz Ata" unvanını alan "Şuppiluliuma" geçti (M. 1400). Bu hükümdar Anadolu'da Hitit egemenliğini yeniden kurdu. Cesur bir komutan iyi bir politikacı idi. Suriye prensleriyle anlaştıktan sonra Halep'i sonra da Kades'i zapt etti. Mitanni kralının oğlunu damat edinerek bu devleti de egemenliği altına aldı. Mısır Firavunu'nun dul karısı Şuppiluliuma'dan kendisine koca olmak üzere oğullarından birini göndemesini rica etti. Fakat Mısır'a giden genç prens öldürülüdü. Şuppiluliuma da bulaşıcı bir hastalıktan öldü.

Tekrar iç mücadeleler baş gösterdi. Yerine oğlu “*Murşil II*” geçti. Uzun bir mücadeleden sonra iç durumu düzeltten Murşil II Van ve Adana bölgelerini zapt etti.

Kadeş Savaşı

İkinci Murşil ölünce yerine oğlu “*Muvatallış*” geçti. Bu hükümdarın ilk devrelerinde Hittit ülkesi karışıklıklar içinde kaldı ise de sonradan iç karışıklıklara son verilerek Anadolu’daki birlilik tekrar güçlendirildi.

Ancak Mısırlılar Suriye’ye kadar sınırlarını genişletmek istiyorlardı. Çünkü bu bölge ticaret ve ekonomik kaynaklar bakımından önemliydi. Mısır Firavunlarından “*Seti I*” Suriye’ye topraklarına katmak üzere bir ordu ile Kadeş’e kadar geldi. Mısırlılar’ın Suriye’ye hâkim olmaları Anadolu için bir tehlike teşkil ediyordu. Bu sırada Hititler’le Amurru prensleri arasında bir anlaşmazlık çıkmıştır. Seti’den sonra Mısır Firavunu olan “*Ramses II*” bunu bahane ederek 20.000 kişilik bir ordu ile Suriye’ye yürüdü.

Muvatallış Mısırlılar’ın saldırısını öğrenince büyük bir ordu hazırladı. 3.500 harp arabası ve 20.000 askerden mürekkep Hittit ordusu Mısırlılar’ın üzerine yürüdü. Mısır ve Hittit orduları M.Ö. 1295 tarihinde “*Kadeş*” önünde harbe tutuştular. Böylece ilk çağların en büyük bir meydan savaşı Kadeş’te meydana geldi. İlk hücumda Hittit harp arabaları Mısırlılar’ı perişan etti. Hittit askerleri yağmaya koyuldukları sırada İkinci Ramses ihtiyat kuvvetlerini bunların üzerine gönderdi. Savaş yeniden başladı, ancak savaşın kesin sonucu belli olmadan her iki ordu harp sahasından çekilib gittiler. Kadeş ve Kuzey Suriye Hititler’e bırakıldı. Muvatallış’ın ordusundaki ücretli askerler isyan ettiler. Bu zamanda Muvatallış öldürüldü. Yerine “*Hattuşil III*” geçti. Asurîlerin Suriye üzerine yürümeleri üzerine Hititler’le Mısırlılar anlaşmaya mecbur kaldılar.

Mısır Kralı “*Ramses II*” ile Hittit İmparatoru “*Hattuşil III*” arasında “*Kadeş Antlaşması*” imzalandı. Bu muahedeye göre Kuzey Suriye Hititler’e bırakıldı. Herhangi bir saldırı karşısında taraflar birbirlerine yardım edeceklerdi. Bu antlaşma dünyada yapılan ilk siyasi antlaşma olarak bilinmektedir. Antlaşmanın bir metni Mısır’daki Karnak Mabedi’ne bir sureti de Boğazköy’e asıldı.

Hittit İmparatorluğu’nun Yıkılışı

Üçüncü Hattuşil’in ölümünden sonra “*Gasgalar*” adlı bir kavim isyan çıkardı. O sıralarda Asurîler de Anadolu’ya doğru tecavüze başladılar. Bununla beraber Avrupa’dan “*Deniz Kavimleri*” akını da başladı. Anadolu’nun birligi bozuldu. Her taraf anarşî içinde kaldı. Bu esnada 1200 yılında “*Firigler*” ve “*Muskiler*” Hattuşaş şehrine girerek Hittit İmparatorluğu’na son verdiler. Bir kısım Hititler Toroslar’ın doğusunda prenslikler kurdular. Bunların en önemlisi “*Kargamış*” prensliği olmuştur.

Hittit Medeniyeti

Hittit İmparatorluğu ilk devirlerde küçük küçük prensliklerden vücuda gelmiş feodal birer devlet hâlinde idiler. Sonradan bu prensliklere valiler gönderilerek bunların hepsi merkezdeki krala bağlandı. Hittit kralları aynı zamanda dinî reislerdi. Muharebelerde ise başkomutanlardı. Kral kendi veliahdini seçer, bunu da “*Pankuş*” denilen asiller meclisi tasdik ederdi. Kralın birinci eşi “*Tavanna*” unvanı ile kralice olurdu. Kralice, kral olmayınca onun yerine hükümdarlık edebilirdi. İç ve dış düşmanlara karşı kendilerini korumak için kuvvetli bir

orduya sahiptiler. Orduları arabalı süvari ve yaya olmak üzere iki kısımdı. Silah olarak kılıç ve mızrak kullanmakta idiler. Ordularında ücretli askerler de bulunmakta idi.

Hititler de hukukta kuvvetli idi. Hükümdarların yaptıkları kanunlar da vardı. Ceza kanunları, evlenmeye ait hükümleri pek insanı idi. Evlenme bir mukavele ile icra edilirdi. Mirasa ait kısımları da kuvvetli idi.

Din

Hititler'in birçok tanrıları vardı. En büyük tanrıları "İştabu" adlı güneş tanrılarıyla davletin kurucusu "Arinna" idi. Hitit İmparatoru Arinna'nın başrahibi addedilirdi. Bir de neşvünema tanrı "Ana" gelmektedir. İmparatorluk içine giren milletlerin ve komşuların tanrılarını da mukaddes sayarlardı. Bunlar arasında "Hurriler"in "Teşup" adlı tanrı "Luviler"in "Sandas" mabudu Sümerliler'in "İştar" adlı güzellik ilâhesi de vardı. Bunlara göre mabutlar insanlar gibi evlenirler, yer ve içerlerdi. Mabetler tanrıların evleri idi. Mabede tanrıının bir heykeli yapılırdı. Bir de âyin salonları bulunur. Dinî âyinleri imparator merasimle idare ederdi. Vilâyetlerde mâbetleri valiler muhafaza ederlerdi. Mabetlerin iki sınıf rahibi vardı. Törenleri idare eden Krala ve ona mensup büyük rahipler, diğer de mabede hizmet eden küçük rahiplerdi. Mabuda dilim hâlinde ekmek ve şarap ikram ederlerdi. En büyük dinî bayramları Fırtına ilâhinin Yılan İlliyankşa galebe ettiği güne aitti. Hititler'in inançlarına göre insanların mukadderatını tanrılar tâyin ederdi. Tanrıların arzularını insanlara rüya ile bildirdiğini zannederlerdi. Fala ve kehanete çok inanırlardı.

Edebiyat, Tarih, San'at

Hititler Sumer kültüründen çok faydalananmışlardı. Bunlar çivi yazısını onlardan öğrenmişlerdi. Mezopotamya edebiyatından birçok eserleri dillerine tercüme etmişlerdi. Hititlere ait birçok destanlar, efsaneler, tarihî eserler bulunmuştur. Hititler Sumerler'den matematik, astronomi ve tabiat ilimlerini de almışlardır. Tarih olaylarını yıl yıl ilk defa kaydeden Hitit tarihçileri olmuştu. Bunlar eski olayları da yazmışlardır. Hititler'e ait birçok "Anal"ler bulunmuştur. Olayların kritiğini olduğu gibi hiç çekinmeden yapmışlardır.

Hititler saray kapılarına arslanlı sfenksler koymuşlardır. Birçok mabetler de yapmışlardır. Bilhassa Hitit kabartmaları çok güzeldir. Yaptıkları heykeller bir değer taşımaktadır. Alacahöyük'te çıkan kabartmalar, sfenksler ve av sahneleri sanat bakımından çok kıymetlidir. Boğazköy civarında "Yazılı Kaya"da din hayatını gösteren sahneler, mabutlar, arslan heykelleri de bulunmuştur. Hititlerde keramik işleri de ileri gitmişti. Kazılarda birçok da mühürler bulunmuştur. Hititler'in musikiye de önem verdikleri bilinmektedir.

Kaynak (Source):

Karaoguz, Güngör; **Boğazköy Ve Ugarit Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasî Antlaşma Metinleri**, Konya 2002, s. 280.

Kinal, Füruzan; **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1962, s. XVI + 290 + 14 Levha.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Seher, Jürgen; **Hattuşa Rehberi, Hitit Başkentinde Bir Gün**, İstanbul 2002, s. VI + 188 + 1 Kroki.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığının devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNUÇEN

2.2.2. Hurriler, Hurri-Mitanni

Anahtar Kelimeler: Hurriler, Hurri-Mitanni

Mezopotamya'da büyük bir imparatorluk vücuda getiren Sami kökenli Akkadlar'ın vesikalardan anlaşıldığına göre, M.Ö. 3. binyılın sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'daki Musul ve Kerkük dolaylarında Hurriler adıyla anılan bir kavim oturuyordu. Hurri dili üzerinde yapılan filolojik tetkikler bu dilin M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'da güçlü bir devlet kuran Urartu kavminin diline benzendiği, dolayısıyla, M.Ö. 1. binyilda karşımıza çıkan Urartular'la M.Ö. 3. binyıl Akkad metinlerinden tanıdığımız Hurriler'in akraba oldukları anlaşılmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları neticesinde ele geçirilen buluntulardan M.Ö. 6000-5000 yılları arasına tarihlenen Neolitik devir kültürü ile M.Ö. 5000-3000 yılları arasına yerleştirilen Kalkolitik devir kültürünün de Hurrilere ait olduğu anlaşılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Hurri kültür birliğinin ikinci ortak özelliğini, mimarî yapılar meydana getirir. Transkafkasya, Kuzeybatı İran ve Van bölgesinde ortaya çıkarılan yuvarlak plânlı yapı tipleri, geleneksel Hurri kültürünün önemli bir karakteristik özelliği olarak karşımıza çıkar. Yuvarlak çadır tiplerinin bir benzeri olan bu evler, yarı-göçebe Hurri kavimleri tarafından, çok pratik avantajları olduğu için kullanılıyordu. Genellikle 4-13 metre çapında, ortasında merkezî bir direğe sahip olan tek kapılı bu yapıların duvarları, fazla kalın olmayan kurutulmuş kerpiçten yapılmıştır.

Yazılı belgelere göre, M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan, fakat arkeolojik buluntulara göre, Doğu Anadolu Neolitik ve Kalkolitik kültürlerinin de sahibi olan Hurriler, M.Ö. 2. binyıl Ön Asya tarihinde de önemli roller oynamışlardır. M.Ö. 2. binyılın ilk yarısında Hurrilerin merkezî bölgesinin Van Gölü sahası olduğu anlaşılmaktadır.

M.Ö. 1950-1750 yılları arasına tarihlenen Kültepe çağı metinlerinde az miktarda Hurri şahıs isimlerine rastlandığı gibi, Orta Fırat bölgesindeki Mari arşivinde bulunan Hurca dinî tabletler Hammurabi devrine (M.Ö. 1728-1686) aittirler.

Ön Asya'daki Hurri-Mitanni Devleti'nin sınırları doğuda Kerkük'ten batıda Akdeniz'e kadar uzanmaktadır. M.Ö. 1550-1350 yılları arasında Ön Asya'nın en kudretli devletlerinden biri olan Hurri-Mittani Devleti'nin başkenti, bugünkü Urfa-Ceylanpınar ile idantifiye edilen Vaşşugani şehri idi.

Eski ve Orta Hitit Devleti zamanında (M.Ö. 1700-1450) Güneydoğu Anadolu'da yer almış olan Hurriler, I. Hattuşili'nin batıya sefer yaptığı bir sırada başkent Hattuşaş dışında kalan bütün Hitit ülkesini işgal etmeyle Hititler'e büyük darbe vurmuşlardır.

M.Ö. 2. binyılın ortalarında Hurri-Mittani Devleti, Eski Ön Asya'nın en güçlü siyasî güçlerinden biri iken, Şuppiluliuma'nın seferleriyle kudretini kaybederek, Hititlere bağlı ve Asur'a karşı tampon bir ülke hâline getirilmiştir. M.Ö. 1200'lerde hem Hitit İmparatorluğu hem de Mitanni Devleti, tarih sahnesinden çekilmiştir.

Kaynak (Source):

Leroux, J. Gabriel-Georges Contenau; **Eski Akdeniz Ve Yakın Doğu Uygarlıkları**, Çev. Nihal Önol, İstanbul 1966.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığının devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNÜÇEN

2.2.3. Mitanniler

Anahtar Kelimeler: Mitanniler, Hurri-Mitanni

Hititlerin parlak devrinden önce Hurri-Mitanni Batı Asya'nın hâkim devleti oldu. Başkenti bugüne kadar yeri tespit edilemeyen Waşugani'dir. Kerkük civarı merkez olarak ortaya çıkan Hurri-Mitanni devleti M.Ö. 2. binyilda ortaya çıkmıştır. Ancak Mitanni krallığı Mısır'ın saldırısına karşı koyabilecek güçte değildi.

Mitanni krallığının bilinen en eski kralı Sausatar, Mısır Firavunu Tutmes IV'e (1420-1405) ittifak teklif ediyor; firavun kabul edip Sausatar'ın torunu ile evlenerek Mitanniler'le Mısırlılar arasında akrabalık kurulmuş oldu.

Hittit Kralı I. Şuppiluliuma tarafından yıkılan Hurri-Mitanni Krallığı parçalanmış, daha sonra Asur Kralı I. Salmanassar (M.Ö. 1274-1245) tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Kaynak (Source):

Leroux, J. Gabriel-Georges Contenau; **Eski Akdeniz Ve Yakın Doğu Uygarlıkları**, Çev. Nihal Önol, İstanbul 1966.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNUÇEN

2.2.4. Urartular

Anahtar Kelimeler: Urartular

Van Gölü'nün güneydoğu sahilindeki başkenti ile Urartu Krallığı, özellikle Asur imparatorluk devrinde, Anadolu'nun siyâsi tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Krallığın merkezi Van Gölü'nün doğu ve güneydoğu sahillerinde idi. Yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre Urartular, M.Ö. 13. yüzyılın başları ile M.Ö. 6. yüzyılın başları arasındaki dönemde Van merkez olmak üzere devlet olarak ortaya çıkmışlardır.

Uruatri ve Nairi konfederasyonlarını içine alan ilk dönem, “*Urartu'nun Proto Tarihi*” olarak da nitelendirilir. Adı geçen konfederasyonlar, Doğu Anadolu'da Van Gölü çevresindeki topraklarda oturan “*Feodal Beylikler*” tarafından oluşturulmuştur. Bu toplumları ırkî kökenleri, M.Ö. 3. binyilda Anadolu'da yaşayan Hurri kavimlerine dayanmaktadır. M.Ö. 13. yüzyılda, gelecekteki Urartu Devleti'nin temellerini oluşturan “*Uruatri*” ve “*Nairi*” adlarını taşıyan iki büyük siyâsi birliğin, “*Feodal Beylikler Konfederasyonu*” şeklinde tarih sahnesine çıkışının en başta gelen sebebi, Asur tehlikesi idi. Bu tehlike onları, aralarında birleşerek güç birliği yapmaya zorlamış ve “*Uruatri*”, kısa bir zaman sonra da “*Nairi*” adı altında tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Bu olay M.Ö. 13. yüzyıldan itibaren, Asur etkisine yönelik bilinçli, büyük bir karşı tepki olarak yorumlanabilir.

Urartu tarihi hakkında en eski bilgi, Asur kaynaklarına dayanmaktadır. Asur kralı I. Salmanassar (M.Ö. 1274-1245), iktidarının 1. yılında Uruatri'ye karşı sefer ettiğini, 8 memleketi zapt ederek, 51 şehri tahrip ettiğini bildirmektedir.

I. Salmanassar'dan sonra Asur Devleti'nin başına geçen Salmanassar'ın oğlu ve halefi I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1244-1208) ise, kendisine ait kitabelerde, Doğu Anadolu'daki “*Nairi Ülkesi*”ni zapt ettiğini, Nairiler'in 40 kralını mağlûp ederek, onları zincire vurdığını, askerlerinin kanlarını dere yataklarına sel gibi akıttığını ve ülkelerini Yukarı Deniz (Van Gölü) sahilindeki ülkelerle birlikte egemenliği altına alarak haraca bağladığı ifade etmektedir.

I. Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 1114-1974) iktidara gelmesiyle birlikte, Asur kaynakları yeniden Uruatri-Nairi konfederasyonu hakkında bilgi vermeye başlar. Ancak, M.Ö. 11. yüzyılın ortalarında başlayan Arami göçleri nedeniyle, Uruatri ve Nairi hakkında verilen bilgiler yeniden kesintiye uğrar.

Uruatri ve Nairi feodal beyliklerinin veya kabilelerinin birleşmek suretiyle bir devlet meydana getirmeleri, M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında olmuştur. I. Sarduri (M.Ö. 840-830) “*Birleşik Urartu Devleti'nin gerçek kurucusu*”dur. Başkent Tuşpa da (bugünkü Van), bu kral tarafından kurulmuştur.

I. Sarduri'nin oğlu İşpuiniş babasının ölümünden sonra Urartu Kralı olmuş (M.Ö. 824-815), daha hayatta iken, oğlu Menua'yı saltanatına ortak etmiş ve ülkeyi birlikte idare etmeye başlamışlardır. Bu iki kral, Asur Kralı III. Salmanassar ve onun halefleri zamanındaki Asur Devleti'nin zayıf durumundan yararlanarak, kendi devletlerinin gücünü artırılmışlar ve gerçek manada genişleme siyasetine başlamışlar ve devletin doğu sınırları Rovanduz'a kadar uzanmıştır. İlk defa olarak bu zamanda kitâbeler, Urartu dilinde de kaleme alınmaya başlamıştır.

Babasının ölümünden sonra tahtta tek başına kalan Menua zamanında Urartular, doğu komşuları olan Mannalarla mücadele etmişler ve onlara karşı zaferler kazanmışlardır. Urmiye Gölü'nün güneyindeki Taştepe'de bulunmuş olan Menya Kitâbesi, bu zaferlerin ebedî delilleridir. Daha sonra batıda Fırat Nehri'ne kadar uzanan Menua, Geç Hitit şehir devletlerinden biri olan Malatya Krallığı'nı da vergiye bağlamıştır. Ardından kuzeyde Erzurum'a kadar ilerleyen Urartu orduları, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Etius memleketini de ele geçirmiştir.

Menua, askerî başarılarının yanında imar faaliyetlerinde de bulunmuş, stratejin önemi haiz noktalara kaleler inşa etmiş, bu kaleleri birbirine bağlayan yollar yapmıştır. Ayrıca bugün "Şamran Suyu" olarak bilinen ve Van'ın içme suyunu taşıyan 51 km uzunluğundaki su kanalı da Menua tarafından inşa ettirilmiştir.

Menua'da sonra Urartu tahtına çıkan oğlu I. Argiştî (M.Ö. 790-765) ve daha sonra I. Argiştî'ye oğlu II. Sarduri (M.Ö. 764-735) zamanında Urartu Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış, Ön Asya dünyasının en güçlü krallığı hâline gelmiştir. Ancak II. Sarduri ve müttefikleri Asur Kralı III. Tiglat-Pileses ile yaptıkları kesin savaş, M.Ö. 742 yılında Kommagene'de Kiştan ve Halpi'de (Fırat kıyısında Samsat yöresinde) meydana gelmiş ve bu savaşta, Urartu ordusu ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgiden sonra Urartular, Van Gölü etrafındaki ana memleketlerine çekilmek zorunda kalmışlardır.

Ancak kısa bir süre sonra, M.Ö. 736'da III. Tiglat-Pileses tekrar Urartu üzerine yürümüş, Urartu şehirleri ardarda Asurlular'ın eline geçmiş ve başkent Tuşpa da olmak üzere tamamı tahrif edilmişlerdir.

II. Sarduri'nin bundan sonraki dönemi hakkında başka bilgi yoktur. II. Sarduri'den sonra Urartu tahtına oğlu Uedipriş geçmiştir. Bu kral, Asur metinlerinde "Ursa" olarak geçen ve bizim I. Rusa (M.Ö. 735-714) olarak bildiğimiz kraldır. I. Rusa devrinde devlet, yeniden organize edilmiştir. M.Ö. 727 yılında Asur Kralı III. Tiglat-Pileses ölmüş ve Urartu Krallığı, bundan yararlanarak bir dereceye kadar durumu düzeltmiştir. Ancak durum M.Ö. 722 yılında Asur tahtına II. Sargon'un çıkışıyla tekrar Urartular'ın aleyhine dönmüştür.

II. Sargon'un Urartu seferi, M.Ö. 714'te başlamış ve Urartu kuvvetleri, Thureau-Dangin tarafından Urmiye Gölü'nün doğusunda tam bir bozguna uğratılmıştı. Urartu Kralı I. Rusa ise bir kisım askeriyle birlikte kaçarak Van kalesine sığınmıştır.

M.Ö. 714 yılında, I. Rusa'nın oğlu II. Argiştî (M.Ö. 714-685) Urartu hükümdarı oldu. II. Argiştî'den sonra tahta çıkan II. Rusa zamanında (M.Ö. 685-645) Urartu Krallığı yeniden toparlanmıştır.

II. Rusa'nın ölümünden sonra Urartu Krallığı bir süre daha yaşamakla birlikte, eski önemini büyük ölçüde yitirmiştir. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında Asur Devleti de giderek eski gücünü kaybetmiş İskitler, Medler'le işbirliği yaparak Asur Devleti'ne, daha sonra Urartu üzerinde yürüyerek M.Ö. 609 yılında da Urartu Devleti'ne son vermişlerdir.

Kaynak (Source):

Akurgal, Ekrem; **Urartu Medeniyeti/Urartäische Kunst**, Ankara 1959, s. (67-114) + (XIII-XXII) Levha.

Ar, Mustafa Selçuk; **Urartu Kılavuzu**, İstanbul 1944, s. 58.

Erzen, Afif; **Doğu Anadolu Ve Urartular**, Ankara 1984, s. VI + 100 + 14 Fotoğraf.

Kinal, Füruzan; **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara 1983, s. 240 + 1 Harita.

Köroğlu, Kemalettin; **Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Persler'e Kadar**, İstanbul 2006.

Leroux, J. Gabriel-Georges Contenau; **Eski Akdeniz Ve Yakın Doğu Uygarlıkları**, Cev. Nihal Önal, İstanbul 1966.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığının devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, eklemme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNUÇEN

2.2.5. İyonlar

Anahtar Kelimeler: İyonlar

M.Ö. 1200 yılında Dorlar'ın Yunanistan'ı işgâllerî üzerine Akalar'ın bir kısım Anadolu'nun batı taraflarına göç ettiler. Bunlar İzmir'in kuzey ve güney kıyılarına yerleştiler. Bu bölgeye İyonya adı verildi. Buraya gelen Akalar, Minos ve Miken medeniyetlerini yeniden canlandırdılar. Burada yeniden şekillenen bu medeniyet İyon Medeniyeti adını almıştı. Zaman içinde bu medeniyet adalarla ve Yunanistan'a yayıldı ve Yunan Medeniyeti denilen bir medeniyetin doğmasına da sebep oldu.

İyonlar denizci bir kavimdi. Bu insanlar çok zeki ve şahsî teşebbüsleri ise pek fazlaydı. İyonlar Anadolu'nun batı kıyılarında Efes, Milet, İzmir ve Foça şehirlerini kurdular. Foçalılar Akdeniz'in batısında koloniler kurup ticarete başladılar. İyon siteleri/sehirler Anadolu ve Akdeniz ticaretini kontrollerine alarak Anadolu'da kuvvetli bir kültür merkezi meydana getirdiler.

Medeniyetleri

İyon Medeniyeti'nin en önemli kültür merkezi Milet ile Efes'ti. Bu şehir harabeler hâlâ mevcuttur. Batı Anadolu'ya yerleşen İyonlar Doğu medeniyetile de temas geçtiler. Bu sebeple ilim ve sanat alanında büyük gelişmeler gösterdiler, İyonlar arasında büyük âlimler ve filozoflar yetiştî. Bunlar arasında matematikçi, coğrafyacı ve filozof Miletli Tales dünyanın tanıldığı en kuvvetli bir fikir adamıdır. Yunan felsefesini kuran bu filozoftu. Bununla beraber tabiat felsefesinin esasını kuran Anaksimandros ve Anaksimenes yetişmişti. İnce ve zarif İyon sanatı Anadolu'da pek değerli eserler bırakmıştır. İliyada ve Odise adlı eserleri yazan İzmirli Homeros da bu medeniyet içinde doğmuş ve yaşamıştır.

Kaynak (Source):

Leroux, J. Gabriel-Georges Contenau; **Eski Akdeniz Ve Yakın Doğu Uygarlıkları**, Çev. Nihal Önol, İstanbul 1966.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNUÇEN

2.2.6. Frigler

Anahtar Kelimeler: Frigler

Frigler'in Anadolu'ya ne zaman geldikleri tartışma konusudur. Ancak kesin olan şudur ki, M.Ö. 9. yüzyılda Gordion merkez olmak üzere, Orta Anadolu'da Ankara, Sinop, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy, Konya; Doğu Anadolu'da Malatya; batıda Afyon ve Manisa'ya kadar uzanan topraklar üzerine yerleşmişlerdi. Araştırmalar Frigler'in, ancak M.Ö. 8. yüzyılda gerçek anlamda bir krallık hâline geldiğine işaret etmektedir. Ancak Grek yazarları, M.Ö. 13. yüzyıldan itibaren Frigler'in Batı Anadolu'daki varlığından söz etmektedirler.

Herodotos, Frigler'in Makedonyalı olup oradaki adlarının Brigler olduğunu Anadolu'ya geldikten sonra Kızılırmak'ın sol sahilinde yurt tutuklarından bahsetmektedir. Bu bakımdan yine Herodotos'a göre, Frigler; Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgeye Frigya diyorlardı. Herodotos'un bu son ifadesi, bugün dahi Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgede Frig mezarları ve Frig anıtlarının bulunması ile doğrulanmıştır. Ayrıca Herodotos Frig Kral sülalesinin ilk kralları olan, Midas ve Adrastus'tan efsane ile karışık bir şekilde bahsetmektedir.

Araştırmalar Frigler'in, M.Ö. 12-8. asırlar arasında dağınik kabileler hâlinde yaşadıklarını, M.Ö. 8. asırda ise Anadolu'da önemli bir güç hâline geldiklerini ortaya koymuştur. Frig Devleti, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında, Midas lâkabını taşıyan krallardan birinin yönetiminde en güçlü dönemini yaşarken, Anadolu Kimmerler'in istilâsına uğramış ve Kimmerler Orta Anadolu'da ilk defa Frigler'le karşılaşmışlar ve yapılan savaşta Frig Kralı Midas, Kimmerler'e yenilerek intihar etmiştir. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında Gordion şehri de yakılıp yıkılmıştır. Kimmerler, M.Ö. 690 dolaylarında Frig Devleti'ne son verdikten sonra batıya doğru yürüyüşlerine devam etmişler ve İyonya'nın zengin şehirlerini de yağmalamışlardır.

Kaynak (Source):

Heredotos, **Herodot Tarihi**, Çev. Mümtakim Öktem, İstanbul 2002, s. 560.

Leroux, J. Gabriel-Georges Contenau; **Eski Akdeniz Ve Yakın Doğu Uygarlıkları**, Çev. Nihal Önol, İstanbul 1966.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNUÇEN

2.2.7. Lidyalılar

Anahtar Kelimeler: Lidyalılar

Tarihçi Herodotos'a göre M.Ö. 7. yüzyılda Batı Anadolu'da merkezi Sardes kenti olmak üzere yeni bir devlet ortaya çıkan Lidya Devleti'ni Heraklitler sülâlesi kurmuştu.

Lidya Kralı Giges zamanında ise iktidar Mermenatlar sülâlesinin eline geçmişti. Giges, takiben M.Ö. 687'de kral olmuş, zamanında Lidyalılar, kendi kıyılardaki Milethos, Smyrna (İzmir), Kolophon şehirleri üzerine yürümüyelerdir. Kolophon'u ve Lidya ovasının batısındaki Spylos Magnesia (bugünkü Manisa) ele geçirilmiştir. Ancak Giges Batı Anadolu üzerine yürümekte olan Kimmer kavimlerine karşı başarılı olamamıştır.

M.Ö. 609 yılında iktidara gelen Alyattes, Kimmerleri ağır bir yenilgiye uğrtarak memleketinden çıkarmayı başarácaktır.

Kimmerler çekildikten sonra Anadolu'da Med hâkimiyeti başlamıştır. Med Devleti Kızılırmak Nehri'ne kadar bütün Doğu Anadolu'ya hâkim olmuştu. Kızılırmak Nehri'nin batısında kalan Anadolu toprakları ise, hâlâ Mermenatlar sülâlesinin yönetimindeki Lidya hâkimiyeti altında bulunuyordu. Kızılırmak'ın iki tarafında bulunan bu iki büyük devletin, eninde sonunda çarpışacakları muhakkaktı. Nitekim Keyaksar ile Lidya Kralı Alyattes'in orduları M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde Kızılırmak'ın doğusunda karşılaşmışlardı. Fakat bu sırada Miletoslu büyük bilgin Thales'in o yıl içinde olacağını daha önceden bildirdiği güneş tutulması gerçekleşmiş, gündüz geceye dönmüştü. İki taraf da bunu ilâhî bir ihtar kabul ederek, aralarında barış yapmışlardır. Ayrıca Lidya Kralı Alyattes, kızı Aryenis'i Med Kralı Keyaksar'ın oğlu Astyages'e vererek, aralarındaki dostluğu, akrabalıklarıyla daha da kuvvetlendirmişlerdi.

Alyattes, M.Ö. 565 yılında ölmüş ve yerine oğlu Kroisos Lidya Kralı olmuştu. Med Kralı Keyaksar'dan sonra da oğlu ve halefi Astyages, Med tahtına geçmiştir. Fakat bir müddet sonra Med Kralı Astyages, Pers sülâlesi prenslerinden Kyros tarafından mağlûp edilmiş ve Anadolu üzerindeki Med hâkimiyeti de Persler'e geçmiştir. Aynı dönemde Lidya Kralı Kroisos ile Mısır Firavunu Amasis, aralarında Kyros'a karşı bir ittifak yapmışlardır. Ege Denizi'nde çıkış arayan Kyros, bunu bir savaş sebebi sayarak Lidya üzerine yürümüştür. Pteria (Boğazköy) şehri yakınılarında meydana gelen savaşı Persler kazanmış, Kroisos idare merkezi Sardes'e kaçmış, Pers Kralı Kyros ise yıldırım hızı ile Sardes üzerine yürümüş, şehri zapt etmiş ve Kroisos'u esir almıştı. Böylece Lidya Devleti de tarihe karışmıştır.

Kaynak (Source):

Leroux, J. Gabriel-Georges Contenau; **Eski Akdeniz Ve Yakın Doğu Uygarlıkları**, Çev. Nihal Önol, İstanbul 1966.

Memiş, Ekrem; **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirler'den Pers İstilasına Kadar)**, Konya 2002, s. XIV + 312.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNUÇEN

